

Frihet & rättvisa

Jan Tullberg

Manuskript snarlikt artikel publicerad i

Nyliberalen

Nummer 1, 1996

Frihet & rättvisa

Jan Tullberg

En fråga av intresse är på vad sätt som moralfilosofi i *Naturlig etik- en uppgörelse med altruismen* skiljer sig från den liberala/nyliberala huvudlinjen. Skillnaden kan sammanfattas i valet av centralt honnörsord; bokens är "rättvisa" medan huvudlinjens är "frihet".

Anledningen till avvikelserna är att jag inte anser att huvudlinjens frihetsresonemang räcker som skäl. Dess centrala argumentation är att fokusera friheten som metodprincip, inte att diskutera dess resultat. När det gäller resultaten så intar många en värderelativistisk inställning; ingen kan egentligen säga vad som är bra eller dåligt för en annan människa. Genom att hylla en individuell subjektivitet så begränsas möjligheten för maktlystna personer att försöka få sina personliga bedömningar av vad som är rätt och gott att bli norm också för andra. Det centrala blir att argumentera så lite som möjligt kring frihetens resultat, utan att slå fast olika rättigheter och så långt som möjligt förbjuda frihetsinskränkningar. Detta ger en konsekvent linje, men konsekvens leder i sig inte nödvändigtvis till en bra lösning eller en slagkraftig effekt.

Jag anser att frihetens resultat är avgörande för om friheten accepteras eller ej. En illustration kan vara sexuell frihet och frihet att nyttja droger. För den nyliberala linjen är skillnaden mellan de två exemplen liten; de handlar båda om individens frihet att förfoga över sin egen kropp. Många bedömer dock liksom jag de två frågorna olika. Vad gäller frihet till droger ses frihetens resultat som negativt av de flesta och då faller frihet som princip. Om sexualitet allmänt sågs som en börda för det svaga könet och som resulterade i förtvinad ryggmärg för det starka könet skulle de sexualfientliga snabbt flytta fram positionerna och inte som nu dölja sin kritik bakom indirekta rubriker som opposition mot kvinnoförnedring och perversitet. En förutsättning för sexuell frihet är att sexualiteten ses som en positiv kraft. Processvalet är beroende av synen på resultatet.

Om vi tar de två hörnstenarna i ett liberalt samhälle, kapitalism och demokrati, så gäller samma sak för dem. Handelsmannens rätt att sätta priser kan inte endast bygga på en abstrakt princip att det är den personens rättighet. Människors villighet att trampa på andra människors rättigheter är alltför väldokumenterad för att behöva exemplifieras. Ett par hundra års erfarenhet har nu lärt de flesta att handelsmannens rätt ger det bästa resultatet för kunden. Det är inte primärt av respekt för den andre individen, utan i sitt upplysta egenintresse, som konsumenten stödjer handelsmannens rätt.

Liberalismens kritiker har alltid hävdats - trots att den historiska erfarenheten bevisar motsatsen - att de kapitalistiska demokratierna är sällsynt krigiska stater. Vilken vore effekten om den kritiken var riktig och de liberala staterna ofta gick i krig när exportindustrin eller fotbollslandslaget råkat ut för en upprörande behandling? Det förefaller troligt att demokratins stöd snabbt skulle minska. Om väljarna inte tror att kapitalismen eller demokratin ger bra resultat sviker de. Först när en metod kan ses

som rimlig i sig och att den generellt leder till bra resultat kan den lyftas upp till en stark princip som hårdnackat försvaras.

Vi tror därför inte att värderingsneutralitet till frihetens resultat är en klok argumentationslinje. Också resultaten behöver diskuteras och dessa måste då bedömas på relevant sätt, inte endast med den kvalitativa skillnaden mellan frivilliga och icke frivilliga beslut som kriterium. 200 års materiella framsteg är det centrala argumentet för kapitalism. En minskning av konflikter inom och mellan länder är det centrala för demokratin. Medfödda, eviga rättigheter ser jag som en betydlig svagare argumentationslinje.

Övergår man till synen på altruism så är det ett fåtal - som t ex Ayn Rand - som har en kritisk inställning. Huvudlinjen är en altruistvänlig neutralitet. Det är fel att genom tvång framtvunga altruism, men om den är frivillig så är det ett högst önskvärt beteende - man är så välvillig som en principiell neutralitet kan tillåta. En tänkare som Herbert Spencer ser en omfattande altruism som det stora historiska målet. Ofta framförs argumentet att en av meriterna med den kapitalistiska standardökningen är att den möjliggör en högre nivå av altruism och många liberaler ser en ökande privat välgörenhet som ett alternativ till välfärdsstatens tvångsfinansierade.

Vi delar inte den synen utan ser välgörenhet, privat eller statlig, som en lågkvalitativ verksamhet. Frånvaron av tvång ger inte effektivitet och eliminerar inte heller negativa sociala effekter. Adam Smith påtalade egennyttan istället för välviljan som en progressiv kraft i ett välkänt citat "Det är inte genom slaktarens, bryggarens eller bagarens välvilja vi förväntar oss vår middag, utan från deras hänsyn till sitt egenintresse" Detta resonemang har mer vittgående konsekvenser än vad som uppfattats ens i liberala kretsar. I vinstsyfte eller som en reciprok tjänst eftersträvas effektivitet; största möjliga nytta utav den insatta resursen. Det motivet är försvagat i välgörenhet. En privat välgörare eller ett statligt biståndsorgan maximerar istället omvärldens beundran; uppoffringens storlek och mottagarens nöd är viktigare än insatsens resultat.

Nobelpriset kan ses som en föredömlig reklamlösning för en industrialist som vill bevara sitt namn för eftervärlden; Alfred Nobel lyckades få mer PR för mindre pengar än Rockefeller. Men att se välgörenhet som något mer, som ett föredöme eller mål för ekonomisk verksamhet är att missbedöma realiteter. Adam Smiths själviske och strävsamme bagare tycks mig ett bättre ideal. Nobels och Rockefeller's stora insatser var de industriföretag som de byggde upp, inte de allmosor som deras stiftelser sprider i eftervärlden. Den positiva värderingen av vetenskapliga pris och forskningsstöd motiveras främst av att de utgör belöning för extraordinär insatser - dvs de har en reciprok inte en altruistisk funktion.

När det gäller välfärdsstatens altruism ser de flesta liberaler många av dess baksidor. Alla gåvor som inte tyglas av en reciprok förpliktelse gynnar ett i grunden asocialt beteende. De skapar inte en rättvis balans mellan rättigheter och skyldigheter, utan det läggs ensidiga moraliska skyldigheter på givaren och ensidiga rättigheter på mottagaren. Den som förespråkar det altruistiska givandet förespråkar också snyltarens intresse; martyrer och snyltare förenas i en symbios av den altruistiska moralen. Privat välgörenhet blir mindre skadlig än offentlig genom sin mindre omfattning, och det

finns en kvalitativ förbättring genom frånvaron av tvång i finansieringen. Detta är dock förbättringar som inte fundamentalt eliminerar ineffektiva och asociala effekter.

Den liberala huvudlinjens positiva inställning till altruism försvagar dess kritik mot välfärdsstatens lösningar. Resultat räknas som sagt tungt. Om altruism i sig är ett önskvärt mål blir kritiken mot att genomföra den med tvång tveåsig. Om också liberalerna deltar i hyllningen till altruismen så stärks den liksom de krafter som vill öka den med tvångsåtgärder, trots liberalernas metodkritik. Stödet till målet motverkar kritiken av medlen.

Förutom att frihet som metodprincip är ett otillräckligt argument så tror jag också att det finns tillfällen då frihetsinskränkningar är motiverade; förutsättningen är att de bygger på en reciprok moral eller att de är gruppegoistiskt rationella.

Frihetsinskränkning som bygger på att en grupp skall utnyttja en annan har svår att långsiktigt bli framgångsrika i ett liberalt samhälle. Vi bör komma ihåg att slaveriet inte upphörde på grund av två populära förklaringar; slaverna gjorde uppror och godhjärtade slavägare vägledades av ett känsligt samvete. Voltaire påpekade att "slavens enda frihet är att vara lat" och det är en central bedömning som visar på slaveriets akilleshäla; samhällen med slaveri och livegenskap fick ekonomiska problem.

Den demokratiska majoriteten har maktmöjligheter att genomföra lösningar som innebär att en majoritet utnyttjar en minoritets arbete. Denna möjlighet har dock mycket svårt att fungera väl; slaven kommer alltid att kunna förbli lat. Hans möjligheter är naturligtvis än större i ett öppet samhälle med en frihetlig tradition och ett motstånd mot grova auktoritära metoder. Förutom rent tvång finns möjligheten att använda ideologisk manipulation. Kan man få slaven att känna en moralisk plikt att bli utnyttjad av andra? Det är altruismens centrala funktion.

Först då de altruistiska knepet förlorat sin kraft kan vi övergå till en mer produktiv diskussion av etiska och juridiska frågor. Hur skall vi skapa effektiva reciproka system? "Vad är det goda för människan?" frågade redan Aristoteles och svaren från eftervärlden har inte imponerat.

Vad liberalerna fruktar är när den frågan kan leda till idéer om att begränsa människors handlingsfrihet genom exempelvis restriktioner för att skydda miljön. Många ser varje resonemang som kan leda till en funktion för statsmakten som ett lott, ett primärt hot. I den mån man ser negativa miljökonsekvenser så får det ses som sekundära hot som man inte har möjlighet att bemöta, utan att framkalla än större negativa effekter; den osynliga handen blir den enda metoden. Resonemanget är återigen föredömligt konsekvent, men otillräckligt om det faktiskt är samordnad åtgärd som behövs. Jag anser att man inte generellt skall fördöma kollektiva, tvingande lösningar, utan det gäller att begränsa dessa så att de blir reciproka och rationella. Det är inte kollektiva lösningar som är fienden, utan en ansiktslyft slavmoral, som skapar irrationella lösningar också för de kollektiv som utpekats som förmånstagare. De reella förmånstagarna blir ofta blott de advokater som får ersättning och erkännande som denna morals självupppoffrande predikanter.

Människan är ett socialt djur på gott och ont. Hon är lyhörd för smicker och auktoriteter, lättpåverkad, konventionell, lat och trygghetsorienterad. Bilden av den

sanningssökande individualisten stämmer dåligt. Friheten har inte det centrala värdet som liberalerna hoppas, men människor har en stark motvilja mot att låta sig utnyttjas och på den grunden kan man bygga starka reciproka system. Synen att reciprocitet är fundamentet för rättvisa ger en grundsyn som är högst kompatibel med individuell frihet. Gränskonflikter mellan integritetsmoral som hyllar individens fria val, och reciprok moral som betonar gemensamma regler, kommer alltid att finnas. Människor har olika uppfattningar om hur hög grad av konformism som är nödvändig för att hålla ihop samhället. De gränserna har vidgats, men inte avskaffats.

För den vanlige medborgaren är frihet över sig själv generellt viktigare än makt över andra, så ett demokratiskt system innehåller därför i sig en motkraft mot ambitiösa systembyggare som eftersträvar omfattande kollektivism. En sådan pragmatisk egoism är den grund utifrån man kan bygga mer preciserade principer. Däremot saknas en reell grund för högstämmda och respekterade dogmer som människolivets okränkbarhet och alla människors lika värde.

Människolivets helighet är en fras som ingen tror på i en substantiell bemärkelse trots allmän högaktning och den är oduglig till moralisk universalprincip. Inte bara tyranniska despoter utan också snälla byråkrater på svenska vägverket sätter ett pris på människoliv; dödsrisker måste avvägas mot investeringsbelopp. En normal TV-publik ser ju ett antal mord varje kväll utan några starkare reaktioner - det dödande som "hjältarna" utför har oftast ett varmt stöd. Det starkaste argumentet mot krig är inte att det är fel att döda andra, utan att det finns en risk att själv dö.

Svaret på vad som är god moral behöver inte vara utopistiskt, högstämt och falskt. Den darwinistiska startpunkten är att vi inte tillerkänner andra några rättigheter alls, utan ser dem helt som medel för våra egna intressen. Eftersom konflikter är kostsamma måste vi hitta regler som ligger mer i linje med våra intressen än den starkes rätt. Argumentet för detta är inte främst att jag inte alltid själv är den starke, utan att också den starke åderläts av alltför många konflikter. Etik handlar om regler för att lösa konflikter - inte för att man är snäll, utan att man är rationell. Om någon, individ eller grupp, systematiskt kan utnyttja en annan utan egna nackdelar så kommer han/den att göra det och inget moralsystem kan hålla emot. Moralen är inte till för att underordna egenintresset, utan för att understödja det. Istället för spekulationer över hur änglar bör bete sig, så borde moralfilosofin fundera mer över konstruktiva regler som minimerar destruktiva konflikter.

Det liberala samhällets styrka är att de ekonomiska och politiska makthavarna i stor utsträckning tvingas att anpassa sig till den genomsnittlige väljarens och konsumentens intresse. Detta egenintresse kan utmynna i krav på individuella rättigheter, men det kan också bli i form av gruppegoistiska fördelar. Det starka argumentet mot strävan av den senare typen är inte att de är moraliskt fel, utan det centrala argumentet är att mången gruppegoistisk strävan är kontraproduktiv.

Det gäller att få fler till en klarsynt realism. För den vanlige medborgaren är det svårt att få stora fördelar som en skänk, utan hans praktiska möjlighet är frukterna av ett samarbete som skapas av hans egna insatser. Skyldigheter och rättigheter balanserar. Andra lösningar har inte några sådana restriktioner; Bingolotto och Försäkringskassan kommer som en sekulariserad frälsning med generös utdelning. Hoppas man på oförtjänta favörer - och väldigt många gör det - så är en lösning att predika för andra

deras skyldighet att hjälpa utan att förvänta sig att få igen. Dessutom får den som framför slika budskap direkt bonuspoäng; man behöver inte vara självupppoffrande själv, utan det räcker långt att tala varmt för självupppoffring.

Det bästa valet för frihetens förespråkare är att göra den reciproka moralen till sin allierade i kamp mot manipulativa system som försöker få människor att förneka sina intressen och gör en dygd av att underdånigt tjäna andras. Mot altruismens högaktade självupppoffring ställs frihetens fina princip; att man inte skall använda andra människor som medel. I valet mellan dessa två fina principer väljer de flesta altruismen därför att den erbjuder egoistiska möjligheter under bra kamouflage. Som söndagsskolemoral kommer någon form av altruism att vara den attraktivaste. Det framgångsrika angreppet på altruism tror jag inte blir från en annan fin moral, utan från en verklighetsförankrad moral - en reciprok.